

MURDARÇAYARPAQ ÇAYTIKANININ (*HIPPOPHAE RHAMNOIDES L.*) ABŞERON ŞƏRAİTİNDƏ BİOEKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Sadiqova K.Ə.

AMEA Dendrologiya İnstitutu, Bakı, Mərdəkan qəs., S.Yesenin küç 89
kemale.sadiqova1960@mail.ru

Məqalədə Azərbaycanda təbii halda bitən murdarçayarpaq çaytikanı (Hippophae rhamnoides L.) bitkisi Qəbələ rayonundan introduksiya olunaraq AMEA Dendrologiya İnstitutunun təcrübə sahəsində əkilmiş, bioekoloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, yerli şəraitə yaxşı uyğunlaşması müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: *Hippophae rhamnoides L.*, introduksiya, efir yağı, müalicə

Giriş

Müxtəlif çeşidli meyvələrlə zəngin Azərbaycan florasının 40%-ə qədəri dərman bitkisidir. Ən son məlumata görə Azərbaycanda rast gəlinən dərman bitkilərinin sayı 1543 növdür. İnsanlar qədim zamanlardan bitkilərdən həyat tərzlərində geniş istifadə edərək dərman, yeyinti, oyaq, geyim və məişət xüsusiyyətlərinə görə uyğunlaşdıraraq qiymətli sərvət yaratmışdır. Dərman bitkilərinin müalicəvi xassəsi onların tərkibindəki bioloji təsiredici maddələr olması ilə əlaqədərdir. Çaytikanı (*Hippophae L.*) dərman bitkisi kimi çox qiymətlidir [1]. Mühüm xüsusiyyətlərindən biri atmosferdəki molekulyar azotu mənimsəmək qabiliyyətinə malik olmasıdır. O, həmçinin torpağı azotla zənginləşdirərək münbitliyini artırır, rekultivasiya edir və orada yeni fitosenoz yaratmaqla torpağı əkinə yararlı hala gətirir. Bunları nəzərə alaraq, Abşeron şəraitində mədəni formada yayılması mümkün olan, lakin az yayılan murdarçayarpaq çaytikanının (*Hippophae rhamnoides L.*) bitkisinin böyümə və inkişaf dinamikası, bioekoloji xüsusiyyətlər, yerli şəraitə yaxşı uyğunlaşmasının öyrənilməsi üzrə elmi-tədqiqat işlərə aparmışdır.

Material və metodika

Tədqiqatın obyektini murdarçayarpaq çaytikanının (*Hippophae rhamnoides L.*) toxumu və şitilləri Azərbaycanın Qəbələ rayonundan gətirilmiş, Dendrologiya İnstitutunun təcrübə sahəsində əkilmişdir. Onun üzərində L.E.Serebryakov və N.L.Beydeman metodikası əsasında həm morfoloji, həm də fenoloji müşahidələr aparılmışdır [3,4]. Toxumların keyfiyyət qiyməti, cücərtisi, cücərmə enerjisi açıq sahədə M.K.Firsovanın metodikası üzrə təyin edilmişdir [5].

Nəticələr və onların müzakirəsi

Azərbaycanın təbii florasında yayılmış çaytikanıydəkimilər (Elaeagnaceae) fəsiləsinə aid olub, ilk dəfə Avropadan təsvir edilmişdir. Avropa və Asiyanın mülayim iqlimi şəraitində üç növü yayılmışdır: murdarçayarpaq çaytikanı (*Hippophae rhamnoides L.*), söyüdyarpaq çaytikanı (*H.r h. Salicifolia D.Don*) və Tibet çaytikanı (*H.rh. Tibeta na Schlecht*). Növlər arasında ən qiymətli murdarçayarpaq çaytikanı (*Hippophae rhamnoides L.*) hesab olunur.

Murdarçayarpaq çaytikanı (*Hippophae rhamnoides L.*) Avropa, Asiya, Sibir, Qafqaz, Rusiya, Əfqanıstan, Pakistan və b. dəniz səviyyəsindən 2100 m yüksəkliyə qədər dağyamaqlarında, çay kənarlarında bitir. Azərbaycanda Quba-Xaçmaz, Şamaxı İsmayılı, Zaqatala-Balakən rayonları və Naxçıvan MR ərazisində təbii halda rast gəlinir. Hündürlüyü 1-6 m-ə qədər olan ikiyüzlü ağac və ya

kol bitkisidir. Bəzi kollarda dişi çiçəkləri çıxır və onlarda meyvələr əmələ gəlir, bəzilərdə isə erkək çiçəkləri və onların tozcuğu külək vasitəsilə dişi çiçəkləri tozlandırır. Çiçəklərinin düz sadə, kasaşəkilli çiçək yanlığı vardır, erkəkçik çiçəkləri qısa çiçək qruplarına-sünbüllərə yığılmışdır. Dişi çiçəkləri qısa budaqların və iynələrin qoltuqlarında, çox qısa çiçək saplaqlarında yerləşmişdir. Yarpaqları növbəli, xətvəri və lansetvaridir. Aprel-may aylarında çiçəkləyir. Sarı, qızılı-sarı və ya narıncı-qırmızı rəngli qıləmeyvələri sentyabr-oktyabr aylarında yetişir [2]. Toxum, qələm və toxmacarla çoxaldılır.

Şəkil 1. *Hippophae rhamnoides* L. birillik toxmacarı

Murdarçayarpaq çaytikanının (*Hippophae rhamnoides* L.) morfoloji göstəriciləri cədvəl 1-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1

Hippophae rhamnoides L. toxumlarının səpin vaxtı
və cücərtilərin morfoloji göstəriciləri

Növ	Səpin vaxtı	Toxumların sayı, əd.	Cücərtilərin alınması	Ləpəyarpağının		
				uzun. sm	eni sm	forması
<i>Hippophae rhamnoides</i> L.	25.03.2018	25	15.03.2018	2,5	0,5	uzunsov

Murdarçayarpaq çaytikanının (*Hippophae rhamnoides* L.) şitilimartayında açıq sahədə əkilmiş və noyabr ayında əldə edilmiş nəticə cədvəl 2-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2

Hippophae rhamnoides L. toxmacarının morfoloji göstəriciləri

Növ	20.III.2018			20.XI.2018			Yarpaqların forması
	Hünd. sm	Yarpaqların		Hünd. sm	Yarpaqların		
		uzun. sm	eni sm		uzun. sm	eni sm	
<i>Hippophae rhamnoides</i> L.	57	6	0,9	100	15	1,3	uzunsov

İşıqsevən və soyuqadavamlı bitki olan çaytikanı -45°C və hətta ondan da aşağı şaxtada davamlıdır. Uzunömürlü bitki sayılır, təqribən 80 ilə qədər yaşayır. Meyvəsinin kimyəvi tərkibi

yayıldıqları ekoloji-coğrafi ərazilərin iqlim, temperatur, işıq və torpaq xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif olur. Toxumlarının 1000 ədədi 12 q olur. Çaytikanın ən qiymətli hissəsi onun meyvələrindən hazırlanan yağıdır. Müalicə məqsədləri üçün bitkinin bütün hissələrindən istifadə edilir. Meyvələrinin rəng çalarlarına görə ondan bəzək məqsədilə bağ və bağçaların, parkların bəzədilməsində istifadə olunur. Oduncağı sarı rəngdə olub. nazik təbəqəli möhkəm və davamlı, çox qiymətli xammaldır.

Çaytikanı dərman bitkisi kimi çox qiymətlidir. Hələ qədimdən bir sıra xəstəliklərin müalicəsində dərman bitkisi kimi geniş istifadə edilmişdir. Ondan sinir – sistemi, mədə-bağırsaq, ürək-damar, ağciyər, qaraciyər, oynaqxəstəliklərində, genekologiyada, müxtəlif dəri xəstəliklərində və s. geniş istifadə olunur.

Tədqiqat işində introduksiya olunmuş murdarçayarpaq çaytikanı (*Hippophae rhamnoides* L.) bitkisinə Abşeron şəraitində aqrotexniki qulluq göstərilərək toxum və şitillə çoxalmış və yüksək cürcəti faizi əldə edilmişdir. Odur ki, bitkinin inkişaf mərhələsində bioekoloji xüsusiyyətləri, fenologiya, morfolojiya, inkişaf dinamikası və yerli şəraitə uyğunlaşması öyrənilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, meyvələri vitaminlərlə zəngin olan murdarçayarpaq çaytikanı havanın çirklənməsinə və soyuğa davamlı, dekorativ görünüşə malik olduğundan onun Abşeron ərazisinin yaşıllaşdırılmasında istifadəsi məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. **Qasımov M.Ə.**, Məmmədov T.S. Fititerapiya. Bakı, “NDE MMC” nəşr, 2014, 150 səh.
2. **Məmmədov T.S.** Azərbaycan dendroflorası II cild, Bakı “Səda” nəşr. 2015, 350 səh.
3. **Бейдеман И.Н.** Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. Новосибирск: Изд. «Наука», 1979, 195 стр.
4. **Серебряков И.Е.** Морфология вегетативных органов растений. Москва, 1952, 293 стр.
5. **Фирсова М.К.** Методы исследования и оценки качества семян. М.: «Сельхозгиз», 1960, 375 стр.

Садыгова К.А.

**ИНТРОДУКЦИЯ И БИОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ОБЛЕПИХИ КРУШИНОВИДНОЙ (*HIPPORHAE RHAMNOIDES* L.)
В УСЛОВИЯХ АБШЕРОНА**

В статье дана информация об изучении интродукции и о биоэкологических особенностях облепихи крушиновидной (*Hippophae rhamnoides* L.) в условиях Абшера. В исследовательской работе над *Hippophae rhamnoides* L. при агротехническом уходе проведено размножение семенами в условиях Абшера и получен высокий процент всхожести. В начальных стадиях развития были изучены биоэкологические особенности, фенология, общая морфология, динамика роста, развитие вегетативных и репродуктивных органов растения. Следует указать, что облепиха растение обладающее богатыми витаминами. В связи с устойчивостью к загрязнению воздуха и как декоративный кустарник *Hippophae rhamnoides* L. рекомендуется для использования в озеленении.

Ключевые слова: *Hippophae rhamnoides* L., интродукция, эфирные масла, лечение

Sadigova K.A.

**INTRODUCTION AND BIOECOLOGICAL FEATURES
OF *HIPPORHAE RHAMNOIDES* L. IN ABSHERON**

In the article are given information study introduction and bioecological feature *Hippophae rhamnoides* L. in the Absheron. *Hippophae rhamnoides* L. plant in the research work was provided with agrotechnical care, propagated by seeds in Absheron and it was obtained a high percentage of germination. In the initial stages was studied the plant development, bioecological features, phenology, general morphology, dynamical growth of development of vegetative and reproductive organs. It should be noted that vitamin –rich plant of *Hippophae rhamnoides* L. in connection with resistance to air pollution and decorative appearance is advisable for landscape architecture in the territory of Absheron.

Keywords: *Hippophae rhamnoides* L., introduction, essential-oil, treatment

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.X.2018